

YER TUZISHGA OID QISQARTMA ATAMALARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA IFODALANISHI

Fattoyeva Zarina Raxmatovna – “*TIQXMMI*” qoshidagi Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası

Аннотация: Ушбу мақолада ер тузишга оид қисқартма атамаларнинг инглиз ва ўзбек тилларида ифодаланиши, уларнинг ясаши қоидалари, шунингдек, фарқли ва ўхшашлик жиҳатлари ёритилган.

Калим сўзлар: тилшунослик, фан, атама, лингвистика, қисқартма сўзлар, аббревиатура, олимлар, манба, тушунча, нутқ жараёни, фарқ, соҳа, ер тузиш, кадастр, атама, AutoCAD, BRL.

Азалдан бизга маълумки, тилшунослик инсоният тилини ўрганадиган мустақил фан бўлиб, ушбу атама билан бир қаторда илмий манбааларда лингвистика атамаси ҳам кенг қўлланиб келмоқда. Тилшунослик тилнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, тил ва тафаккур, тил ва жамият ўртасидаги муносабатлар, тилнинг жамиятдаги ўрни, ички тузилиши – тилнинг таснифи, уни таҳлил қилиш усуллари ва шу каби масалаларни ўрганадиган – фандир. Тил – нутқ бўлиб, фикр, ҳис-туйғу, истак кабиларни ифодалашда хизмат қиладиган фонетик, лексик ва грамматик воситалар тизими; кишилар орасида асосий ва энг муҳим алоқа, фикрлашув курали бўлиб хизмат қиладиган ижтимоий ҳодиса.

Тилшуносликнинг бир қисми ҳисобланмиш қисқартма сўзлар, аббревиатура йиллар давомида қатор олимлар томонидан ўрганилиб, кўплаб илмий манбааларда ёритилган. Ушбу тушунчаларни ўрганишда О.Есперсон, Г.Саннон, Л.Блумфилд, Н.Н.Алексеева, В.П.Коровушкин, Л.Б.Ткачева В.В.Борисов, И.В.Арнольд, М.Т.Ирискулов, А.Ҳожиев каби олимлар ўз ҳиссаларини қўшганлар. Тилшуносликда қисқартма сўзлар ҳамда аббревиатура тушунчалари кенг қўлланиб келинмоқда. Бу атамалар ўртасида деярли катта фарқ бўлмаса-да, уларнинг ҳар иккаласи алоҳида атама сифатида ўрганилган.

Ушбу атамаларни алоҳида тушунча сифатида кўриб чиқадиған бўлсак, уларнинг ҳар бирига тилшуносликка оид манбааларда қуйидагича таъриф берилган:

Қисқартириш натижасида олинган сўзлар қисқартмалар ёки мураккаб сўзлар деб аталади.

Қисқартма сўзлар бу мустақил сўз бирикмаларининг бош ҳарфларини ёки маълум бир қисмини қўшиш орқали ҳосил қилинган сўзлардир. Қисқартма сўзларни қуйидаги мисолларда кўришимиз мумкин:

мат-чет – математика –чет тили йўналиши

БМТ – Бирлашган миллатлар ташкилоти

ИИБ – Ички ишлар бошқармаси

Қисқартмалар нутқ жараёнида ихчамликка эришиш зарурати туфайли дастлаб ёзма нутқда пайдо бўлиб, кейинчалик оғзаки нутқда ҳам фойдалана бошланган.

Қисқартма сўзлар, асосан, от туркумига мансуб бўлиб, куйидаги усуллар орқали ҳосил қилинади:

1) сўз бирикмаси компонентларининг биринчи ҳарфларини қўшиш орқали. Масалан, ДТС – Давлат таълим стандарти, МТРК – Миллий телерадиокомпания; Қисқартма сўзларнинг ушбу тури илмий адабиётларда аббревиатура деб ҳам аталади;

2) сўз бирикмаси таркибидаги 1-сўзнинг 1-бўғинини, қолган сўзларнинг 1-ҳарфларини олиб қўшиш орқали ҳосил қилинади. Масалан, ЎЗМУ – Ўзбекистон миллий университети, ЎЗАС – "Ўзбекистон адабиёти ва санъати";

3) сўз бирикмаси таркибидаги сўзларнинг бош қисмларини олиб қўшиш орқали – биофак – биология факультети, журфак – журналистика факультети;

4) сўз бирикмаси таркибидаги 1-сўзнинг 1-бўғинини, қолган сўзларни қисқартирмай қўшиш орқали – Ўздонмахсулот, Ўзгазлойиха;

5) аралаш йўл орқали – Ўзбектелеком, Ўзтелерадиокомпания, Ўзавтойўл ва бошқаларни бунга мисол тариқасида кўрсатишимиз мумкин.

Қисқартма сўзлар халқаро ташкилотлар (БМТ, ЮНЕСКО), мамлакат ва давлатлар (БАА, РФ, АҚШ), сиёсий партиялар, ҳарбий уюшмалар (ЎЗЛДП, НАТО), илмий-ўқув муассасалари (ЎЗРФА, ЎЗДЖТУ, БухДУ), вазирлик, идора, муассаса, ташкилот, корхоналар (ХТВ, ДТМ, Ўзмашхолдинг, Тошшаҳарнур), машина, асбоб-ускуналар ва иншоотлар (ЭХМ, АТС, ГЭС) ва бошқаларнинг номларини билдиради. Қисқартма сўзлар тайёр ҳолда бошқа тиллардан ўзлаштирилиши (ЮНЕСКО, ФИФА, ФИДЕ, НАТО) ёки муайян тил, масалан, ўзбек тили лексик бирликлари асосида ҳосил қилиниши ҳам мумкин. Кейинги турга мансуб ўзбекча қисқартма сўзларнинг аксарияти рус тилидаги сўз бирикмалари ва улар асосидаги қисқартма сўзларнинг кўчирмалари ҳисобланади, масалан, БМТ – ООН, ДАН – ГАИ, ОАВ – СМИ, ЕХМ – ЭВМ каби [5].

Қисқартма сўзлардан фарқли равишда, аббревиатура – итальянча “abbreviature”, лотинча “abbrevio” деган сўзлардан олинган бўлиб, қисқартма, қисқартирмаман деган маъноларни ифодалайди. Тилшуносликда аббревиатура сўз бирикмаларини қисқартириш орқали ҳосил қилинган сўзлар ҳисобланади. Аббревиатура куйидаги турларга ажратилади: а) бирикма таркибидаги сўзлар биринчи ҳарфлари алифбо тартибида ўқилади ёки оддий сўз – ҳарфлар англатган товушлар каби талаффуз этилади. Масалан, ОТМ (о-те-ем) – Олий таълим муассасаси, МДХ (ем-де-хе) – Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги; б) мураккаб қисқартма сўзлар: Сўз бирикмалари таркибидаги сўзларнинг биринчи ҳарфларидан ташқари, уларнинг маълум қисмлари (морфемалари) олиниб ясалади. Масалан, Ўз.Рес. – Ўзбекистон Республикаси, филфак (филология факультети) [6];

Ушбу қисқартмалар нафақат тилшуносликда, балким ҳар бир соҳада, яъни соҳага доир атамалар орасида ҳам анчани ташкил қилади. Соҳага оид қисқартма сўзлар атамаларни ихчамлаштиришга катта ёрдам беради. Куйида кадастр соҳасига оид баъзи бир қисқартма сўзларни инглиз ва ўзбек тилларида ифодаланишини кўриб чиқамиз:

ENGLISH

- **AUTOCAD** – Automatic computer-aided design
- **BRL** – Building Restriction Line
- **BS** – Back Sight
- **BSL** – Building Setback Line
- **CIP** – Capped Iron Pin
- **CL** – Center Line
- **Con Mon F** – Concrete Monument Found
- **EBL** – East Boundary Line or Eastbound Lane
- **EDM** – Electronic distance measurement
- **EIP** – Existing Iron Pipe
- **FD** – Found
- **GPS** – Global Positioning System
- **IPF** – Iron Pipe/Pin found
- **IRF** – Iron Rod Found
- **IRS** – Iron Rod Set
- **L.O.D.** – Limit of Disturbance
- **LS** – Licensed/Land Surveyor
- **MBS** – Minimum Building Setback
- **NBL** – North Boundary Line or Northbound Lane
- **N/F** – Now or Formerly
- **NIP** – New Iron Pin
- **SBL** – South Boundary Line or Southbound Lane
- **SC** – Standard Corner
- **SR** – Steel Rebar
- **SRS** – Steel Rod Set
- **WBL** – West Boundary Line or Westbound Lane

UZBEK

- **АҚД** – Автоматик компьютер дизайн
- **ҚЧЧ** – Курилишни Чеклаш Чегараси
- **ТК** – тескари кўриш
- **ББЧ** – Бинонинг Бошланиш Чегараси
- **МЧ** – Марказий Чизик
- **ББП** – Бетон бино пойдевори
- **ШЧЧ** – Шарқий Чегара Чизиғи
- **ЭМЎ**–Электрон Масофавий Ўлчагич
- **МТҚ** – Мавжуд Темир Қозик
- **П.** – пойдевор
- **ГНТ** – Глобал Навигация Тизими
- **ТПҚ** – темир қозик пойдевор
- **ТБҚП** – Темир-бетон қозикли пойдевор
- **ТУМ** – Темир қозик мажмуи
- **БЧ** – Бузилиш чегараси
- **МГ**– малакали геодезист
- **МҚХ** – Минимал қурилиш харажати
- **ШЧЧ** – Шарқий Чегара Чизиғи
- **Х/О** – Ҳозирги ва олдинги
- **ЯТҚ** – Янги темир қозик
- **ЖЧЧ** – Жанубий чегара чизиғи
- **СБ** – Стандарт бурчак
- **ПА** – Пўлат арматура
- **ПҚМ** – Пўлат қозик мажмуи

Ушбу мисоллардан кўриниб турибдики, гарчи бир соҳага тегишли бўлса-да, инглиз ва ўзбек тилларида атамаларнинг қисқартмаси турли хил усулларда ясалган. Қисқартмаларни таржима қилиш техникаси ва қоидалари қисқартманинг умумий қабул қилинганлиги ёки муаллифлигига боғлиқ. Умумий қабул қилинган қисқартмаларни таржима қилиш муаллифликка қараганда осонроқ. Бироқ, бу ерда кийинчилик техник атама доимий равишда янгиланиб туради. Ҳатто бугунги кунда умумий қабул қилинган атамалар ҳам расман чоп этилган академик луғатларда қайд этилмаслиги мумкин. Муаллиф томонидан таржима қилинган қисқартмаларни таржима қилиш йўллари янада

қийинлашади. Унинг мураккаблик шундаки, бундай қисқартмалар маъноси бошқа бўлишига қарамасдан бошқа соҳа атамалари билан мос келмаслиги керак. Бу эса муаллифдан диққат ва эътиборни талаб қилади.

Адабиётлар:

1. Волков А. Аббревиатуры – Православная энциклопедия. Под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Москва: 2000. С. 35–37.
2. Ирискулов М.Т. Тилшуносликка кириш. –Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2009.
3. Abdullayeva N.I. (2020). Students portrait and its features in English literature. Journal/ X. Multidisciplinary Peer reviewed journal. 6. Issue 4
4. Abdullayeva, N. I. (2019). Description and explanation material and spiritual view of students'character in the world literaturte. in european research: innovation in science, education and technology (pp. 29-31).
5. Sulaymonova, D. A. (2019). The main aspects of the formation of lexical skills of students of technical universities. International scientific review,(LXIV).
6. Sulaymonova, D. A. (2017). Slovarnaya rabota-vazhnyy faktor ovladeniya russkim yazykom v uzbekskoy auditorii. Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal" Internauka". M., 2017, (9 (13)), 30.
7. Davlatova M.H.(2020).International Journal of Advanced Science and Technology Linguistic-Cognitive And Semantic Features Of Effective Constructions Of English And Uzbek LanguagesVol. 29, No. 8, (2020), pp.3572
8. Davlatova M.H.5.LEXICO SEMANTIC STRUCTURE AND ITS ANALYSIS ON THE EXAMPLE OF VERBS -JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Volume6, ISSUE 6, Apr.-2020Page No.: 189-192
9. Fattoeva, Z. R. (2016). PHONETICS AS A BRANCH OF LINGUISTIC. Ученый XXI века, (6-1), 48-50.
10. Фаттоева, З. Р. (2015). Problems of phonosemantics in modern English. Молодойученый, (11), 1699-1701.
11. Xamzayevna, SulaymanovaDilnoza (2021)Web of Scientist: International Scientific Research Journal, Volume 2, Issue 5, P531-534
12. SULAYMONOVA, DilnozaHamzayevna (2021). Ways of using innovative methods in teaching English. E-Conference Globe, P 179-183
13. Qahramonovna, S. S. (2020). Teaching foreign language using information and communication technology in pedagogical and psychological aspects. International Engineering Journal for Research & Development, 5(8), 5-5.
14. Sharopova, S. K. (2018). Peculiarities of article omission in modern english language. Теория и практика современной науки, (4), 594-596.